

**IMRE MIHÁLY: „ÚTON JÁRÁSNAK MEGÍRÁSA”.
KULTURÁLIS EMLÉKEZET, RETORIKAI-POÉTIKAI ELVEK
ÉRVÉNYESÜLÉSE SZENCI MOLNÁR ALBERT MŰVEIBEN**
Budapest, Balassi Kiadó, 2009 (Humanizmus és Reformáció, 31), 533 l.

Az utóbbi időben örvendetesen gyarapszik a modern Szenci Molnár-szövegkiadások s a róla szóló értékelő monográfiák és tanulmányok száma. Néhány évvel ezelőtt SZABÓ András minden korábbinál tágabb összefüggésrendszerben tárta föl Szenci Molnár naplójának európai kulturális kontextusát (*Szenci Molnár Albert naplója*, Bp., 2003 [Historia Litteraria, 13]), majd P. VÁSÁRHELYI Judit elemezte Szenci Molnár bibliakiadásainak körülményeit (*Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai: Előzmények és fogadtatás*, Bp., 2006 [Historia Litteraria, 21]). Imre Mihálynak a Humanizmus és Reformáció sorozat 31. köteteként megjelent kötete pedig (amely a fentiekhez hasonlóan eredetileg szintén akadémiai doktori értekezés) Szenci Molnár *Dictionariuma*, *Psalteriuma* és *Idea Christianoruma* alapján elsősorban azt vizsgálja, hogy a reformáció korának retorikai-poétikai rendszerei mint tudomány- és ismeretelméleti modellek hogyan érvényesülnek Szenci Molnár munkásságában, továbbá hogy a kulturális emlékezet szintjén az életműnek milyen kultúrantropológiai távlatai térképezhetők föl. A kiadvány használatát szakszerűen összeállított és jól áttekinthető irodalomjegyzék és névmutató segíti. Külön értéke a kötetnek a Szenci Molnár életében megjelent három szótárkiadás alapján készült retorikai, irodalomelméleti

tárgyú címszógyűjtemény, valamint a szinte önálló tanulmánynak tekinthető terjedelmes és igen alapos német nyelvű összefoglalás.

Könyve bevezetőjében Imre Mihály előrebocsátja, hogy a reformáció nyelv-szemléletét sajátos kettősség jellemzi: a reformátorok törekvése egyrészt az, hogy az anyanyelvet alkalmassá tegyék a Biblia fordítására és az ehhez kapcsolódó összes vallásos-liturgikus funkció (prédikáció, gyülekezeti ének, katekézis) anyanyelven történő megszólaltatására, az anyanyelvnek „másrészt alkalmasnak kell lennie annak a retorikai-poétikai kultúrának a hordozására, amelyet az antikvitásban teremtett meg a görög–latin műveltség, és újított meg a reneszánsz” (10). A négy nagyobb fejezetre tagolódó kötet elsősorban e két törekvés egymáshoz való viszonyát követi nyomon Szenci Molnár írói magatartásában, illetve igyekszik feltérképezni e tényezők egyensúlyi helyzetének vagy az egyensúly bármely irányba történő elbillenésének kulturális-konfesszionális hátterét, különösen a magyar gondolkodót erősen inspiráló Strassburg és Hessen–Pfalz szellemi közegében.

A kiadvány első fejezete (*A szótáríró*) Szenci Molnár szótárírói tevékenységét méltatja. Imre Mihály hangsúlyozza, hogy a *Dictionarium* megjelentetése tudatos előkészület a későbbi bibliakiadói tevékeny-

ségre, hiszen a reformáció művelődési programjának alapja az egyetemes szentírástudomány, aminek az anyanyelvű–latin és a latin–anyanyelvű szótárak alapvető eszközei. Imre Mihály minden korábbinál teljesebb képet nyújt az 1604-ben Nürnbergben megjelenő latin–magyar, magyar–latin szótár forrásairól, keletkezéséről, a mű igen terjedelmes ajánlásairól, Heinrich Ulrich nürnbergi rézmetsző itt közölt Szenci Molnár-portréjának történetéről, a kiadvány korabeli visszhangjáról, illetve a szerző életében megjelenő két további kiadás (Hanau, 1611; Heidelberg, 1621) körülményeiről.

Szenci Molnár peregrinációjával kapcsolatban a wittenbergi, illetve pfalzi–heszeni hatások mellett Strassburg jelentőségével eddig kevésbé foglalkozott a kutatás. Imre Mihály hangsúlyozza, hogy Szenci Molnár szótáríró tevékenységének gyökerei Strassburgba nyúlnak. Johann Sturm kultúraelfogásában a humanista hagyomány és a keresztény elem, azaz a profán és a szent nyelv egyensúlyt képez, ami a művelt és keresztény Európa békéjét és az oszmán hódítással szembeni biztonságát hivatott megteremteni. Sturm történelemszemlélete kevésbé apokaliptikus és eszkatologikus, mint wittenbergi kortársaié. A wittenbergi történetológia hazai hatását művelődéstörténet-írásunk korábban már részletesen feltárta, a strassburgi történelemszemlélet hazai befogadástörténetének további kutatásához viszont Imre Mihály megállapításai adhatnak impulzusokat. Szerinte Szenci Molnár későbbi irénikus irányultságának egyik korai forrását is Sturm unionista törekvéseiben kereshetjük. A strassburgi humanista tudós erősen teoretikus és utópikus társadalomelméleti koncepcióját Szenci Molnár felfogásában

később a dél-német politikai pragmatizmus mozdítja gyakorlatibb irányba.

A legerősebb strassburgi hatást Imre Mihály Szenci Molnár parömiológiai érdeklődésében látja. Erasmus nyomán Sturm maga is vallja, hogy a Szentírásban és a görög–latin nyelvi kultúrában egyaránt meghatározó állandósult szókapcsolatok (szólások és közmondások) megsokszorozzák a nyelvi kifejezőerőt. Sturm tanítványainak érdeklődése, akikkel Szenci Molnár Strassburgban személyesen is kapcsolatba került, már a szólásoknak az anyanyelvben betöltött szerepére is kiterjedt. A 16–17. század fordulójára önálló tudományággá váló parömiológia hatását Szenci Molnár szótáraiban is láthatjuk, különösen a 2. és 3. kiadásban. Köztudott, hogy az első magyar szólásgyűjtemény szerzőjével, Baranyai Decsi Jánossal Szenci Molnár 1592-ben éppen Strassburgban ismerkedett meg, akinek munkája a jelzett szótárbővítések egyik fontos hazai forrása lett. Külön alfejezet igyekszik feltárni Szenci Molnár és Baranyai Decsi lehetséges közös német forrásait, kiemelve Sebastian Franck (1556) és Joseph Lang (1596) szólásgyűjteményének, illetve Joachim Camerarius retorikatankönyvének (1551) hatását. Figyelemre méltó e fejezet rövid tekintése a korabeli lengyel párhuzamokra.

Imre Mihály Szenci Molnár *Dictionarium*ának másik forrását a reneszánsz kor lexikográfiai elméleteiben keresi. Ebben a tekintetben kiemelten foglalkozik Ambrosius Calepinus eredetileg egynyelvű latin értelmező szótárával (1502), amelyet átdolgozó a szerző halála után enciklopédikus ismerettárrá bővítettek. Később ez a szótár német hatásra többnyelvűvé vált, sőt Laskai Csókás Péter jóvoltából 1585-től tíz más nyelv mellett már a magyar is

szerepelt benne. Imre Mihály behatóan elemzi a humanizmus viszonyát az egymásra épülő grammatikához, retorikához, dialektikához/logikához és poétikához, hangsúlyozva, hogy azok enciklopédikus igénye tudományelméleti szempontból egészen más természetű, mint a 17–18. század erősen anyagelvű enciklopédizmusa, amely a kísérleti természettudományokon és a karteziánus filozófián alapul (a humanisták számára ezzel szemben a megismerés alapja még maga a nyelv).

Külön alfejezet vizsgálja a nyelv tisztaságának (*Reinheit der Sprache*) kérdését, amely az ókortól kezdve foglalkoztatta a retorikai irodalmat. A reformációval azonban ez a törekvés is új értelmet kapott, hiszen összekapcsolódott a tiszta tanítás („reine Lehre”) fogalmával, amelynek forrása maga a tiszta isteni szó, azaz a kijelentés. Luther maga is vallotta, hogy az ige a nemzeti nyelvet is megszentelheti. A nyelvi tisztaság retorikai és teológiai értelmének összeegyeztetésére irányuló szándéknak számos változata érhető tetten a korabeli német gondolkodásban. Imre Mihály rámutat, hogy a németség önképének alakulásában lényeges szerepet játszott a német nyelv ősiségének (héber eredetének) és a klasszikus nyelvekhez mérhető tulajdonságainak hangsúlyozása, s mindezek a törekvések a magyar nyelv vonatkozásában Szenci Molnárnál is megfigyelhetők.

Imre Mihály kiemelten foglalkozik Petrus Dasypodius latin–német, német–latin szótárának Szenci Molnárra gyakorolt hatásával. Szenci Molnár e munka 1592-es, Theodosius Rihelius-féle kiadását használta, amely már az ábécé rendje szerint közli a címszavakat, megkönnyítve ezzel a szótár használatát. Ebben a ciceroniánus

nyelveszmény szellemében megtisztított latinságot propagáló munkában a két nyelv már egyenrangúként jelenik meg, s a következő két évszázadban német földön ez lesz a legelterjedtebb szótár, amely a német köznyelvet is erősen befolyásolja. A szótár retorikai-poétikai szóanyagát (500–600 szócikk) elemezve Imre Mihály meggyőzően bizonyítja, hogy Szenci Molnár *Dictionariuma* színvonalában nemigen marad el német mintájától.

A szerző külön kiemeli Elias Hutter hatását, aki 1604-ben nemcsak nürnbergi szállásadója Szenci Molnárnak, hanem *Dictionariuma* első kiadásának gondozója is. Többnyelvű bibliakiadásai, zsolnártól költései, lexikográfiai munkái mellett Hutter eszkatologikus jövőképe is formálhatta magyar pártfogoltja szemléletét. Nyelvszemlélete Johann Sturm konfesszionális békét hirdető utópiájával mutat rokonságot, s hogy Szenci Molnár ezzel a szemlélettel is közvetlen kapcsolatban állt, Imre Mihály a *Dictionarium* ajánló verseinek elemzésével igazolja. Az egyik vers szerzője, a hebraista Bartholomaeus Keckermann egyenesen a héber nyelv közvetlen rokonának nevezi a magyart, s ez a szemlélet a 17. századi magyar nyelvi önértelmezés meghatározó elemeként gyakran köszön majd vissza. Imre Mihály azonban arra is rámutat, hogy Szenci Molnár sosem képviseli határozottan ezt az álláspontot: grammatikájában utal ugyan héber párhuzamokra, de nem a rokonság jogán.

A kiadvány további alfejezetei foglalkoznak a *Dictionarium* két része szókincsmodelljeinek jellemzőivel, illetve a magyar–latin rész hazai előzményeivel. Előbbivel kapcsolatban Imre Mihály a szakirodalom által korábban már rögzített

tételből indul ki, miszerint a szótár két része nem tükrösképe egymásnak, hiszen szókincsmodelljük lényegesen különbözik. Heltai János korábbi megállapításaira támaszkodva a latin–magyar rész aszimmetriájának fő okát abban látja, hogy „túl-teng benne az antik műveltség” (136), ami nemcsak az antikvitás történeti és mitológiai elemeinek bőséges ismertetését jelenti, hanem az elsősorban Itáliára korlátozódó helynévanyagban és az irodalomelméleti, retorikai, poétikai tárgyú szóanyagban is megfigyelhető. Egészen meglepő viszont, hogy még az 1611-es és 1621-es kiadásokban sem jelenik meg a szerző közben napvilágot látott bibliakiadásainak és zsolnárfordításának biblikus szóanyaga. A szerző hangsúlyozza, hogy e kérdés árnyalásához elengedhetetlen lenne Szenci Molnár szótára anyagának számítógépes feldolgozása.

A magyar–latin szótárrész előzményeit vizsgálva az értekezés részletesen szól a legjelentősebb hazai előzményről, Szikszai Fabricius Balázs szógyűjteményéről. Bőséges példa idézésével mutat rá e szótárrész szókincsmodelljének jellegzetességeire, kiemelve a hazai növény- és állatvilág szókincsének bőségét, az irodalmi műveltség szerényebb jelenléte mellett az énekléshez kapcsolódó szócsoport kidolgozottságát, illetve a latin–magyar részhez képest a keresztény szókincs erőteljesebb jelenlétét. E szótárrész másik forrását a szerző a latin–német verses szólásgyűjteményekben keresi, s ezek közül többet közelebről is ismertet. Kéziratok források alapján úgy látja, hogy a 16–17. század fordulóján kibontakozó hazai parömiológia művelésének központja Szikszai Fabricius Balázs, Szárászi Ferenc, Újfalvi Imre és esetleg Siderius János közreműködésé-

vel a sárospataki és a debreceni református iskola lehetett, amelyekkel Szenci Molnár maga is szoros kapcsolatban állt. A *Dictionary* legjelentősebb hazai forrásával, Baranyai Decsi János gyűjteményével kapcsolatban Imre Mihály sajnálattal állapítja meg, hogy annak alapos nyelvészeti feldolgozása mind ez ideig nem készült el. Példák kiemelésével bizonyítja, hogy az írásos hagyományban gyökerező latin nyelvű parömiák és a szóbeliségből eredeztethető ősi magyar szólások mind Baranyai Decsinél, mind Szenci Molnárnál erősen krisztianizálódtak.

Imre Mihály behatóan elemzi a *Dictionary* 1611-es és 1621-es kiadásának paratextusait. Míg az 1604-es első kiadás ajánló versei ígéretes tudósi pályát jósoltak a szerzőnek, az 1611-es editio, érthető módon, „már a beváltott alkotói ígéretek felett tart seregszemlét” (171), utalva a szótárkiadások mellett a bibliarevizóra, a grammatikára, a zsolnárkönyvre, a *Postilla Sculteticára* és az *Imádságoskönyvre*. Az 1611-es kiadás verses bevezetői közül Imre Mihály Adam Siber írását tartja különös jelentőségűnek, aki a reformáció nyomán kibontakozó iskolareform meghatározó alakjaként a humanista protestáns iskola oktatási rendjét szedi versbe. Az 1621-es kiadás újdonsága David Pareus epigrammája, amely a görög és latin nyelv dicsérete mellett a magyar nyelv szép zengését magasztalja. Ugyanennek a kiadásnak a függelékeként jelenik meg a német oktatás különböző szintjeit érintő hat írásból álló antológia, amelyet a kutatás Imre Mihály meglátása szerint eddig nem a maga súlyának megfelelően méltányolt. Az írások közül kiemelkedik az alsó-pfalzi tantervet ismertető *Institutio iuventutis*, amely a latin nyelvű retorikus

műveltség mellett az anyanyelvű cicero-nianus nyelvi kultúra fontosságát is hangsúlyozza, kiemelve az anyanyelvű zsoldárkultúra jelentőségét. Imre Mihály feltételezi, hogy a puritanizmus zsoldárokat felkaroló törekvése mellett e tanterv hatásának is szerepe lehetett a Szenci Molnárzsoldárok gyors hazai térhódításában.

A kötet második fejezete (*Kulturális emlékezet – Aranykor – Puritas sermonis*) Jan Assmann fogalomrendszerére támaszkodva azt vizsgálja, hogyan hatott Szenci Molnár kulturális emlékezetének alakulására a késő humanista német környezet, hogyan kereste a magyar gondolkodó annak magyar történelmi párhuzamait, s hogy milyen ennek az emlékezetnek a tagoltsága.

Imre Mihály a 16. századi német kulturális emlékezet legszembetűnőbb vonásának a reneszánszban ismételten visszaköszönő „aranykor” gondolatát tartja. Ennek központi eleme a keresztény és az antik kultúra együttes megújulásának programja. Johann Sturmot idézve „az istenfélelem Isten előtt kedvessé, az ékesszólás gyönyörűségessé, és a kettő összekapcsolva üdvösségessé teszi” (185) a társadalmat. Imre Mihály arra is rámutat, hogy ennek az aranykor-képzetnek sokféle arca van: a 17. század eleji heidelbergi egyetemi historizmus pl. „igazi nemzeti tartalmat és módszeres távlatot” (189) ad ennek az elképzelésnek a „translatio Musarum” (187) elve alapján, hirdetve, hogy a múzsák székhelye előbb a görögöktől Rómába, majd Nagy Károly birodalmának közvetítésével Germaniába plántálódott át. Wittenbergben ugyanakkor Melanchthon környezetében az antik-humanista értéktudat mellett meghatározó szerepet kap a kettős Antikrisztus és a dánieli prófécia

nyomán a három világkorszak és az egymást követő négy világbirodalom gondolatára épülő eszkatologikus világmagyarázat, amely feszültség nélkül nemigen illeszthető az aranykor gondolatához.

A kulturális emlékezet tekintetében Szenci Molnárra óriási hatást gyakorolt a német környezet. Átveszi a Nagy Károlykultusz elemeit, aminek párhuzamaként Attila, Mátyás király, majd később Bethlen Gábor alakja köré szó hasonló kultúratevő mítoszt. Szenci Molnár aranykor-képzete azonban több ponton is különbözik német mintáitól: egyrészt nála visszafogottabb annak konfesszionális tartalma, másrészt pedig a korabeli magyar történelmi tapasztalat révén az aranykor erősebben a múltba tolódik, elsősorban Mátyás korába.

A kulturális emlékezet tagoltságát és változatait elemezve Imre Mihály hangsúlyozza, hogy a múlt jelentéssel történő felruházásában Szenci Molnár 1610 előtt tudományelméleti és felekezeti szempontból még rendkívül megengedő, amit a *Dictionarium* II. Rudolf császárnak szóló ajánlása önmagában is jelez. E kiadvány olvasói ajánlásában Szenci Molnár óriási erőfeszítést tesz arra, hogy a középkori krónikák, legendák, a humanista történetírás és a wittenbergi történelemszemlélet hagyományait követve átfogó képet adjon a magyarság történelmi és kulturális jelentőségéről. Ebben szerepet kap – felekezeti felhangok nélkül – a magyarság késő középkori, kora újkori önértelmezésének majd minden topikus eleme: a hun–magyar azonosság, az „Isten ostroma”, a „termékeny Pannonia” és a „kereszténység védőbástyája” gondolat, illetve az Árpád-házi királyok mitizációja, de fenntartások nélkül szól a Mária-kultuszról és a nagyvá-

radi Szent László-ereklyékről is. A szemléleti fordulat hosszabb hesseni (Altdorf, Herborn, Marburg) tartózkodása idején következik be, ahol Móric tartománygróf ez idő tájt átfogó reformokat hajt végre, megszilárdítva a kálvinizmus pozícióit. A fordulat Szenci Molnárnál tapasztalható jeleit Imre Mihály a *Novae grammaticae* (1610) ajánlásának elemzésével tárja fel. De még ennél is határozottabb konfesszionális szemléletváltás figyelhető meg Szenci Molnárnál 1616–1617 körül. Ennek illusztrálására Imre Mihály a *Postilla Scultetica* ajánlásának azt a mozzanatát idézi fel, amelyben Szenci Molnár újraértékeli II. Rudolfal történt egykori találkozását, s itt már a „nagy becsvágygal eltervezett” esemény „Szenci [sic!] emlékezetében egy katolizációs kísérlettel silányul” (211). Az egész kérdéskör talán legizgalmasabb eleme azonban Árpád-házi Szent Erzsébet Szenci Molnár által ismételt megidézett alakjának helye a kulturális emlékezetben. Az érintett textusok beható elemzésével Imre Mihály rámutat, hogy Erzsébet alakja, aki különben Móricnak távoli felmenője is, tehát alkalmas arra, hogy a német (hesseni)–magyar összetartozás szimbolikus megtestesítője legyen, Szenci Molnárnál idővel valóságos szentből tiszteletre méltó jeles történelmi alakká historizálódik.

A reformáció százados évfordulója előtt tisztelgő *Jubileus esztendei prédikáció* (1618) polemikus élű ajánlásában a magyar múltat Szenci Molnár már egyértelműen konfesszionális alapon ítéli meg, s így itt az elutasított Mária-kultusszal szemben Bethlen Gábor alakjának mitizációja kerül előtérbe. Imre Mihály rámutat, hogy ez a tendencia folytatódik a *Dictionarium* 1621-es ajánlásában is, ahol Bethlen uralkodói erényeit a szerző már

egyenesen Attila és Mátyás adottságaihoz méri. Szenci Molnár emlékezete polemikus modelljének kiteljesedését az *Institutio*-fordítás (1624) ajánlása mutatja. Bethlen uralkodói erényeit itt már nem történelmi párhuzamok legitimálják, hanem az erdélyi fejedelem egyenesen Istentől rendelt uralkodóként áll előttünk. Jellemző, hogy Erzsébet alakja – Szenci Molnárnál először! – már az elmarasztalt szentek sorában jelenik meg. A szóban forgó fejezet záró akkordjaként Imre Mihály arról értekezik, hogyan viszonyul Szenci Molnár a nyelv tisztaságának kérdéséhez. A *Dictionarium* ajánlásának elemzésével bizonyítja, hogy a magyar gondolkodó nemcsak a gyakorlat szintjén, hanem elméleti igényvel is közelít az anyanyelv tisztaságának kérdéséhez.

A kötet harmadik fejezetében (*A Psalterium Ungaricum poétikai programja XVI. századi kontextusban*) Imre Mihály BÁN Imre egy emberöltővel korábban megfogalmazott gondolatával (*Szenci Molnár Albert, a költő = Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*, Szeged, 1978 [Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 4], 137–155) folytat dialógust, amikor felteszi a kérdést, hogy valójában milyen költői magatartást is jelenthetett a heidelbergi minta követése, s hogyan hathatott ez a bibliai szó átadására Szenci Molnár zoltáraiban. Részletesen ismerteti Szenci Molnár patrónusának, Móric hesseni fejedelemnek kálvinista irányú iskola- és kultúraszervező tevékenységét, a művészetekhez, különösen az egyházzenehez fűződő szoros és értő kapcsolatát, mecénási tevékenységét. A hesseni udvar kiemelten támogatta a neolatin zoltárköltészetet, de tovább éltek itt a hugenotta hagyományok is. A magyar

zsoltárfordító által ismert források közül az értekezés kiemelten foglalkozik Andreas Spethe latin nyelvű zsoltárátköltésével, hangsúlyozva, hogy a kutatás továbbra is adós a két költő munkájának alapos metrikai, poétikai szempontú összevetésével. Szenci Molnár a fejedelemnek címzett ajánlásban hangsúlyozza Spethehez fűződő kapcsolatát, zsoltárszövegei viszont teljesen mentesek a Spethe-féle mitologizálástól. Imre Mihály példák sokaságával szemlélteti, hogy 1607-re a német zsoltárátköltészetnek milyen sokféle változata jött létre, aminek egy jelentős részét Szenci Molnár is ismerte. A magyar fordító viszont az előtt a kihívás előtt állt, hogy egy sokkal szegényebb zenei, irodalmi, kulturális közegben élő nép számára az első teljes anyanyelvű zsoltárátkönyvet megalkossa. Elsősorban tehát liturgikus szempontoknak kellett megfelelnie, ami magával hozta a szöveg szigorúbb biblicitását, s így a sokszínű német kulturális környezet hatása legfeljebb a *Psalterium Ungaricum* verstanai, poétikai gazdagságában keresendő.

Imre Mihály könyvének záró fejezete (*Idea Christianorum*) Szenci Molnár 1616-ban Oppenheimben megjelenő kiadványával foglalkozik, amelyet eddig kevésbé méltányolt a kutatás. Szenci Molnár Hessenben és Pfalzban letelepedő üldözött francia és belga protestánsoknak ajánlja antológiáját. Célja, hogy az európai közvéleményben rokonszenvet ébresszen a magyarság törökellenes harcai iránt, és egyúttal az egyetértés (concordantia) szükségességére figyelmeztessen. Imre Mihály úgy látja, hogy a protestáns egység és az *Unio Christiana* (keresztény egység) kettősségében a concordantia-gondolat képezi a pfalzi irénikus egységtörekvések fénykorában megjelenő kötet rendezőelvét. Az

európai távlattal bíró protestáns egység gondolatát szolgálja a kötetben Thuri Pál címadó röpirata az 1550-es évekből, továbbá Salamon Frenzel helmstedti professzor orációja és Justus Lipsius 1573-as jénai beszéde. A magyarság konkrét történelmi tapasztalatai inspirálják a keresztény egység gondolatát képviselő írásokat, amelyek a kor gazdag antiturcica irodalmával érintkeznek. Ide tartozik a 15. század közepéről Aeneas Sylvius Szécsi Dénes esztergomi érsekhez címzett levele V. László királlyá választása ügyében, Mátyás király 1483-ban kelt levele Henrik regensburgi püspökhöz, s végül Frangepán Ferenc kalocsai érsek 1541-es beszéde, aki Mohács után Szapolyai János és I. Ferdinánd között próbált közvetíteni, megegyezésüktől várva a török elleni védelem biztosítékát. Hogy Szenci Molnár Albert hesseni–pfalzi háttérű uniós törekvéseivel, amelyek az *Ideában* kifejeződnek, mennyire egyedül állt hazai kortársai között, azt Imre Mihály a legjelesebb hazai kortárs prédikátorok, Magyar István, Kecskeméti Alexis János és Alvinczi Péter nézeteivel igazolja, akik koruk bajainak okait egyértelműen a katolicizmus bűneiben látják, s a jelent és a jövőt a wittenbergi történetológia apokaliptikus színeivel rajzolják meg.

Összegzésként megállapítható, hogy Imre Mihály könyve igen fontos állomása a hazai Szenci Molnár-kutatásnak, de általában a régi magyar szövegek olvasási gyakorlatának is, hiszen minden részletében figyelmeztet arra, hogy a korabeli műveltségben a késő humanista retorika – mint tudomány- és ismeretelméleti modell – milyen fontos szerepet játszott. Az értekezés ugyanakkor azt is újra tudatosítja bennünk, mekkora szerepe van a régi magyar szövegek esetében is a paratextusok-

nak (ajánlások, kísérő versek, függelékek). Imre Mihály kutatásai nyomán a korábbiaknál sokkal árnyaltabban rajzolódik ki az a nemzetközi, elsősorban strassburgi és hesseni–pfalzi kulturális-konfesszionális környezet, amelybe a magyar szótár- és zsolotáríró életműve illeszkedik. Ebben a kontextusban az eddigieknél tágabb értelmezési horizonton helyezhetők el a magyarság olyan toposzképző önértelmező gesztusai, mint az Attila- és a Mátyás-kultusz, a zsidó–magyar sorspárhuzam vagy az eszkatologikus színezetű wittenbergi történelemszemlélet. Az értekezés a reformáció korának néhány olyan lényeges oktatástörténeti aspektusát is érinti, amelyekre eddig kevésbé figyelt a hazai kutatás. Szembesülhetünk pl. azzal, milyen keveset is tudunk a máskülönben gyakran emlegetett Sturm-féle strassburgi iskola tényleges szellemiségéről, oktatási, nevelési gyakorlatáról, református iskoláinkra gyakorolt hatásáról. De e kiadvány megerősít bennünket abban is, ami még mindig nem eléggé tudatosult a magyar közvéleményben – s ezt most a Kálvin-év kapcsán nem árt külön is hangsúlyoznunk –, hogy a magyar református teológiai gondolkodás a 16. században még közel sem tekinthető

kálvinistának, hanem nagyon is eklektikus természetű. A kálvini vonások a 17. század első évtizedeiben kerültek benne túlsúlyba, s ebben az átrendeződésben a dél-német kálvinizmus hatásának, elsősorban Szenci Molnár Albert közvetítésével, igencsak meghatározó szerepe volt.

A kötet címe – „*Úton járásnak megírása*” – elsősorban Szenci Molnár Albert mintegy három évtizedes európai peregrinációjára és az általa képviselt kulturális emlékezet folytonos metamorfózisára utal. A cím megválasztásakor a szerző azonban nyilván saját kutatói tevékenységére is gondolhatott, s ilyen módon az Imre Mihály Szenci Molnár-kutatásainak kiteljesedésére, a *Biblia Tigurina* hódmezővásárhelyi példányának vizsgálata (*Molnár Albert Biblia Tigurinája = Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*, id. kiad., 301–317) óta eltelt immár 35 esztendő „úton járására” is utal. Mindez azonban nemcsak visszatekintést és összegzést, hanem újabb kutatói tervek is jelent, ahogy Imre Mihály maga is több ízben rámutat értekezésében a Szenci Molnár-kutatás vonatkozásában a továbblépés lehetőségeire és feltétlen szükségességére.

Győri L. János

**T. SZABÓ LEVENTE: MIKSZÁTH, A KÉTELKEDŐ MODERN.
TÖRTÉNELMI ÉS TÁRSADALMI REPREZENTÁCIÓK
MIKSZÁTH KÁLMÁN PRÓZAPOÉTIKÁJÁBAN**

Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2007, 338 l.

„Ebben a munkában olyan szövegvilágként kívánom felmutatni a Mikszáth-életművet, amely poétikai és társadalmi kérdésekre egyaránt válaszol” (9) – ezekkel a szavakkal kezdi monográfiáját T. Szabó Levente, érzékeltetve, hogy könyve

többféle, első pillantásra talán nagyon is különbözőnek tűnő kontextusba is beágyazódik. Poétikai és társadalmi kontextusokba egyaránt. A vállalkozást azonban nemcsak merészségéért illeti elismerés, hogy Mikszáth prózája kapcsán a szűken értel-

mezett szövegfogalmon túllépve tágabb történelmi-társadalmi összefüggések föltárását is céljául tűzte ki, hanem az eredményért is, hogy ezen összefüggések némelyikét szövegszerűen föltárnia is sikerült.

Mikszáth Kálmán életműve az utóbbi évtizedekben igen erős interpretációs érdeklődést váltott ki. Jelentős új olvasatok mutatták ki a szerző prózájának modernségét; ahogy T. Szabó több helyütt is megjegyzi: modernné olvasták a Mikszáth-prózát. Egy ilyen – úgy látszik – irodalomtörténeti szempontból (is) megkerülhetetlenül fontos életmű monografikus földolgozása önmagában, sikerétől függetlenül is, hatalmas esemény. Ha mást nem, azt mindenképpen jelzi, hogy a fiatal, ezredforduló után föllépő tudós nemzedék egy képviselője milyen kérdéseket vél relevánsnak, fölvetésre érdemesnek egy modernitás kori, rendkívül sikeres szerző prózájáról. A kérdések sokfélesége pedig már önmagában is jelentésszerű. Vajon mi is okozta a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* elementáris sikerét, mikor valószínű, hogy az egyes novellák külön-külön feledésbe merültek volna? Milyen társadalmi és történelmi kontextusok, események tették lehetővé, lehetségessé az *Új Zrínyiász* megírását? Hogyan értelmezhető Mikszáth politikai szerepvállalása, és van-e (irodalom)történeti jelentősége ennek a problémának? Hogyan jelenik meg és mit jelent a modernitás korában az örület, és miként segíti ennek fölfejtése a *Beszterce ostromának* megértését? A kérdések sorát hosszasan folytathatnánk.

T. Szabó Levente mer kérdezni, és mer tabukat dönteni. Amikor könyvének értékeiről beszélünk, első helyre magunk is bátran tehetjük a monográfiának ezt a vonását. A szemléleti tágasságot, mely

mindig talál kérdéseket, és képes arra, hogy az olvasót a válaszokra is kíváncsivá tegye. Olyan szemléleti tágasságról van szó, amely azonban nem véletlen, nem pusztán a szerző tág érdeklődési körével magyarázható, hanem egy irodalomtudományos paradigmaváltással is. A szövegeket történelmi-társadalmi kontextusaikból mesterségesen kiragadó olvasási és interpretációs stratégiák az irodalmi szöveg létrejöttének számos olyan aspektusáról megfeledkeztek, melyek jelentőségét csak mostanában kezdjük igazán belátni. Ez a belátás aztán a szövegekre kérdés egészen új típusait hozza létre. Az irodalomtudomány egyre inkább kultúratudományává válik; az irodalmi szöveget egyre inkább kultúrterméknek is látjuk, egyre kevésbé akarjuk kiszakítani abból a kulturális, mediális viszonyrendszerből, mely nélkül minden írás értelmét veszti. Az irodalomtudós célja egyre inkább azoknak az összefüggéseknek, kontextusoknak a megtalálása, melyek egy szöveg befogadását a kultúra egy adott rendszerében lehetővé teszik. T. Szabó Levente könyve ennek megfelelően nem hagyományos értelemben vett monográfia; nem pusztán bemutatni akarja a Mikszáth-életművet, szerkezete nem az időrend logikáját követi, és a szó szigorú, de kissé korlátolt értelmében teljességre sem törekszik. A kilenc nagyobb egységre tagolódó munka mindegyik fejezete egy-egy problémafölvetés, egy lényegesnek vélt kérdés körüljárása, melynek során az egyes problémákat a szerző több Mikszáth-mű segítségével válaszolja föl, van, hogy egy művet több fejezetben, tehát több probléma szempontjából is megvizsgál, nem ragaszkodik mereven és mesterségesen a „külön műről külön fejezetben” sémához. Ez nem is

meglepő, hiszen az értelmezések közép-pontjában nem az egyes művek állnak, hanem olyan történeti problémakomplexumok, melyek relevanciája nemcsak az egyes műveken, de magán a Mikszáth-életművön is túlterjed. Ez az oka, hogy T. Szabó könyvében gyakran találunk utalásokat Mikszáth korában vagy előbb, illetve később keletkezett irodalmi művekre, Oscar Wilde-től Proustig és Asbóthtól Kosztolányiig. A monográfia közvetve tehát egyfajta körképet is nyújt a modernség irodalmáról; a könyvet az is haszonnal forgathatja, akit nemcsak a mikszáthi életmű, de a modern irodalom néhány alapvető dilemmája, toposza, felismerése, eljárása és önreprezentációs stratégiája is érdekel.

A teljesség igénye nélkül itt csak néhány problémakört említek meg, remélve, hogy általuk a könyv egészéről is képet adhatok. A monográfia első fejezete például a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* kötetek sikerét járja körül. Foucault mély értelmű kifejezését használva T. Szabó egy irodalmi siker „archeológiáját” igyekszik föltárni, megragadva a problémát, hogy az első megjelenésükkor nagy visszhangot nem kiváltó novellák kötetbe rendezve hogyan tudtak mégis páratlan sikert aratni. A szerző a „novellaciklus” fogalmának történelmi kontextusba ágyazásával próbál válaszolni a kérdésre. A novellaciklus eszerint Mikszáthnál kezd el igazán problematikus műfajként funkcionálni, és a Mikszáth-kötetek sikere a tágabb irodalomtörténeti kontextusban bizony olyan művek létrejöttét is előlegezi, mint a *Szindbád* vagy az *Esti Kornél*. Hogy ez a problematikusság Mikszáth két kötete esetében mit jelent, azt T. Szabó a regionalitás fogalmával magyarázza meg. Röviden összefoglalva gondolatmenetét,

azt mondhatjuk, hogy Mikszáth e két nagy sikerű kötetében egy sajátos szabályokkal rendelkező, koherens, egzotikus kultúrtájat hoz létre, mely táj mint önálló kulturális tér az egyes novellákat is folyton átértelmezi, többletjelentést ad nekik. A Palócföld a novellákban nem fizikai térként jelenik meg tehát, hanem kulturális térként, mozgásba hozva ezzel a tér mint fikció jellegzetesen modern, de a posztmodernig is termékeny problémakomplexumát.

Már e fejezet rövid ismertetése is rávilágíthat T. Szabó módszerének összetettségére: miközben az irodalmi modernséget folyton (igen helyesen) történelmi kontextusban, azaz előzményeinek és lehetséges folytatásainak tükrében láttatja (hivatkozik például Esterházy *Javított kiadásának* metafikciós eljárásaira), a vizsgáldást interdiszciplinárisan is kiterjeszti, hiszen a „kulturális tér” fogalma szociológiai, antropológiai és egyéb kontextusokat is játékba hoz. Mindeközben pedig megmarad a mikszáthi szövegek elemzésénél is, sőt olyan szövegek újraértelmezhetőségére is fölhívja a figyelmet, melyeket az eddigi recepció vagy leértékelte, vagy elhanyagolt. (Ezért nincs is oka a szerzőnek az utószóban szabadkozni, hogy nem valamennyi Mikszáth-művet vonta be vizsgáldásába. Azáltal, hogy a Mikszáth-korpusz eddig elhanyagolt darabjai, sőt műfajai közül is nem egyet a modernség kontextusába vont, sokkal többet tett az életmű újragondolásáért, mint egy esetlegesen „teljességre”, de kevesebb innovációra törekvő munkával tette volna.)

Hogy miféle szövegekre gondolok, amikor azt állítom, T. Szabó a Mikszáth-oeuvre elhanyagoltabb területeit is a modernség kontextusában próbálta újragondolni, arra álljon példaként a monográfia

harmadik és hetedik fejezete. A harmadik fejezetben a szerző Mikszáth politikai szerepvállalását tárgyalja. A problémát kimondottan irodalomtörténeti (és nem tágabb esztétörténeti) szempontból vizsgálja. Kérdései a következők: hogyan változik meg a modernségben író és politikus viszonya; milyen szerepmoделleket követhetett a századforduló idején az értelmiség; és miként formálja mindez az irodalmat? Világos természetesen, hogy e kérdéskör kapcsán is fölmerül az interdiszciplinaritás igénye, hiszen az irodalom és a politika elkülönítése csak egy külső, mindkettőn kívüli nézőpontból történhet. Ehhez hozza segítségül T. Szabó a professzionalizmus szakirodalmát, és rámutat, hogy éppen Mikszáth korában, azaz az irodalmi modernitás, tágabban értve az irodalmi nyilvánosság expanziója idején bomlott részrendszerekké irodalmi és politikai aktivitás addig meglevő egysége. Nyilvánvaló tehát, hogy Mikszáth politikusi fellépése jóval összetettebb probléma annál, mint hogy pusztán esetlegességként tekintünk rá. Az értelmiségi szerepkör radikális újraértelmezésének szükségessé válásáról van szó, mely a századforduló Magyarországon szinte valamennyi író számára fölvetette a politikumhoz való viszonyulás dilemmáját. Mikszáth politikai tárgyú publicisztikái tehát nagyon is szerves részét képezik az irodalmi modernség problémavilágának; és elemzésük által valóságos poétikai eljárások működésére is fényt deríthetünk. Ilyen poétikai eljárás például a politika fikcionalizálása, amely jellegzetes módon éppen ennek a történelmi időszaknak a terméke. A Mikszáth politikai publicisztikáiról szóló fejezet egyike azoknak, melyek belátásai igen messzire mutatnak: nem pusztán tematikus

kérdésről van szó, hanem az irodalom egész működésének újraértéséről, az irodalom mint rendszer problémájáról.

A hetedik fejezet egy másik irányban feszegeti irodalomról szóló tudásunk határait. Ez a rész a detektívregényről szól, arról, hogy a detektívregény jellegzetes eljárásait Mikszáth miképpen építette bele olyan műveinek konstrukciójába is, mint amilyen a *Szent Péter esernyője*. Első pillantásra ez a kérdésfölvetés a hagyományos intertextualitás-kutatás felől is értelmezhetőnek tűnik. Olyan átírásokról van szó ugyanis, melyek szövegszerűen fölfejtethők, és lehetségessé teszik különböző műfajok működésének re- és dekonstrukcióját. Ez a kérdés természetesen önmagában is izgalmas volna, hiszen Mikszáthot még ma sem gyakran asszociáljuk populáris regiszterek újraírójaként. Szövegeit még ma is túl gyakran képzeljük monolitikusnak, egységesnek, homogénnek. A probléma, amit T. Szabó fölvet, véleményem szerint azonban még ennél is izgalmasabb. Arról van ugyanis szó, hogy a populáris regisztereknek (gondoljunk a pletykára, az anekdotára, a viccre és hasonlókra) egyáltalán mi a státuszuk a modernség irodalmában. Nyilvánvalónak tűnik, hogy bizonyos műfajoknak a működése eleve más-milyen, más médiumokhoz kötött, mint azt elit irodalmi szövegekhez hozzászokott olvasóként (irodalomtörténészként) gondolni szoktuk. Nem lehetséges-e, hogy e másfajta működés rekonstruálása közelebb visz minket annak megértéséhez, hogy mi az irodalmi modernség? E kérdést inkább csak megpendíti T. Szabó, maga is inkább dilemmaként élénk tárva a problémát, igen termékeny teret hagyva az újragondolásnak.

Annál is inkább fölvetethők hasonló kérdések, mert T. Szabó igen gyakran hoz

játékba olyan kontextusokat, melyek túlterjeszkednek a szoros értelemben vett „szépirodalom” határain, és amelyek a kultúra egészének működéséről is sokat elárulnak. Találunk a könyvben (az örület fogalma kapcsán) orvosi értelmezéseket; elemzi a szerző Mikó Imre Erdély történetét földolgozó könyvét; szó esik az 1850-es években publicisztikákban lefolytatott Balzac-vitáról; de például Gyulai Pál Vörösmarty-életrajza vagy A Hét hasábjain megjelent „Ha Petőfi élne!” fikciós játék is említés és elemzés tárgya lesz. A perspektíváknak ez a sokfélesége, miközben önmagában is jelentéssé, hiszen módszer-tani tágasságot is feltételez, mindenekelőtt azt a célt szolgálja, hogy az irodalmi modernséget és benne a mikszáthi életművet minél több kontextusban jelentéssé tegye.

Mint minden igazi erénynek, így természetesen ennek is vannak hátulütői; miközben T. Szabó igen sok kontextust játékba hoz, és az olvasót több alapvető irodalomtörténeti, sőt azon túli kérdés átgondolására is ösztönzi, számos fölvetett probléma kidolgozása csak további kutatások nyomán válik majd lehetővé. Amikor

például a szerző *A Noszty fiú esete Tóth Marival* kapcsán a látás különböző metaforáit elemzi, és rámutat az érzékelés regénybéli perspektivikusságára, illetve e perspektivizmus történeti kontextusaira, az analízis láthatóan folytatásra várna, akár fenomenológiai, akár dekonstrukciós szempontból. Ez a feladat persze azokra vár majd – és remélhetőleg sokan lesznek ilyenek –, akik akár Mikszáth valamely szövege, akár a modernség magyarországi dilemmája kapcsán T. Szabó Levente monográfiájához nyúlnak majd.

A könyv számos egyéb értéke mellett végül egy olyan erényére hívnám föl a figyelmet, mely a szakmaisághoz csak közvetve kapcsolódik; ez pedig a monográfia nyelvezete. T. Szabónak sikerült ugyanis megtalálnia azt a kényes egyensúlyt, melyet szakmaiság és olvashatóság között igazán eredményesen csak keveseknek sikerül, munkája így messzemenően alkalmas arra, hogy a szűkebb irodalomtörténész közösség mellett sok „csupán” hétköznapi Mikszáth-olvasó érdeklődését is fölkeltsse.

Bodrogi Csongor

„MESTER JÓKAI”.

A JÓKAI-OLVASÁS LEHETŐSÉGEI AZ EZREDFORDULÓN

Szerkesztette Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Budapest, Ráció Kiadó, 2005
(Ráció–Tudomány, 4), 186 l.

A kötet lényegi kérdéscímű felvetéseit röviden összefoglalva úgy lehetne megfogalmazni, hogy mit jelent a jelenkori irodalomban Jókait olvasni, a Jókai-hagyománnyal szembesülni, e szembesülés tapasztalatait termékenyen hasznosítani a Jókai-kutatásban. A közelmúltban megjelent tudományos igényű munkák, FRIED

István *Öreg Jókai nem vén Jókai* (Pozsony, Kalligram, 1998) és SZILASI László *A selyemgubó és a „bonczoló kés”* (Bp., Osiris–Pompeji, 2000) című kötetei méltó folytatása lehet ez a tanulmánygyűjtemény. Egyfelől azért, mert új kérdésirányokat nyit meg, amelyek nemcsak kiegészítik, hanem tovább árnyalják, más mó-

don kontextualizálják az eddigi és közelmúltban megjelent Jókai-olvasatokat. Másfelől pedig azért, mert az a „módszertani sokféleség, amely a kötet szerzőit jellemzi” (12), izgalmas interpretációkat eredményezett.

A kötet a Jókai-centenárium alkalmából született és elsődleges feladatának tartja a Jókai-életmű megítélésének és kánoni pozíciójának vizsgálatát, egyfelől komparatistikai nézőpontból, másfelől a kánonképződés szempontjából. Ezt a sorrendet követi a kötet felépítése is, hiszen az első öt tanulmány összehasonlító szempontokat érvényesítve közelít a hatalmas korpusz bizonyos darabjaihoz, a további négy írás pedig az egyes művek kánoni pozícióját felülvizsgálva értelmezi újra, átrendezve ezzel a Jókai-művek irodalomtörténeti helyét. A kötet eme sajátosságára már EISEMANN György is utalt nemrégiben megjelent recenziójában (*Leckék az „ifjú” olvasónak*, Alföld, 2007, 3. sz., 90–96), amelyben egy helyen elismeréssel szól a kötet szerkesztésének logikájáról, kiemelve azt, hogy a Jókai-val kapcsolatos közkeletű problémafelvetésekre a kötet írásai termékeny válaszokat adnak. Eisemann elsősorban abban látja a Jókai-életmű kanonizációját érintő legnagyobb veszélyt, hogy az – Gárdonyi életművéhez hasonlóan – folyamatosan ki van téve az ifjúsági irodalomvá válás veszélyét magában rejtő értékminősítő kategorizálásának. A recenzens ugyanakkor rámutat arra is, hogy maga „a Jókai-elbeszélés is tudatában van önnön ifjúságivá olvasásának fenyegetettségével” (91): *A kőszívű ember fiai* elbeszélőjének az olvasót „ifjú” olvasóként megszólító ironiája annak az olvasásmódnak az ellenében hangzik el, amely Jókai regényeit felszínes tündérmeseként, irreá-

lis álmvilágként jeleníti meg. Ez a Jókai-olvasást meghatározó jellegzetesség a kötet több tanulmányának is reflexiók kiindulópontját képezi.

Fried István szövege (*Jókai Mór és a világirodalom*) az *Öreg Jókai nem vén Jókai* című kötetrel kapcsolatos kritikai észrevételeket felhasználva komparatistikai megközelítésben közelít az íróhoz. A szerző kérdései olyan, a Jókai-kutatást érintő hiányosságokra hívják fel a figyelmet, amelyek például a Jókai-forráshasználat jellegzetességeiről való tudásunkban vagy az összehasonlító kutatásokban érhető tetten. Fried István tanulmányának alaptézise – „megnehezültek a Jókai-olvasás feltételei” (15) – arra a nehézségre mutat rá, hogy a mai magyar olvasó azt az irodalmi és szubkulturális teret, amelyben a Jókai-szövegek születtek, már nem érzi otthonosnak; nem beszélve arról a plurikulturális közegről, illetve a Jókai-művek vegyesnyelvűségét eredményező különféle szociolektusok ama összjátékáról, amely a Jókai-befogadás történetében az idők során egyre reflektálatlanabbá vált. A szerző szerint az összehasonlító kutatások Flaubert hatása helyett Jókainak inkább Victor Hugo romantikus regényeihez, a groteszkhez való vonzódását mutatják. Jókai regényalakzatokkal való kísérletezése – titokregény, bűnügyi regény, tudományos-fantasztikus regény –, illetve prózanyelvének változása a kelet-közép-európai és a nyugat-európai romantikus regényhagyomány egymásra hatásának eredményeképpen valósulhatott meg. Fried István így Jókai írásművészetét a nemzetközi regény alakulásának folyamatába helyezi; rámutat emellett olyan vizsgálati területekre, amelyek kutatása a Jókai-életmű megítélésében friss szemléletet hozhat. (Ilyen például

a magyar Puskin-befogadás szerepe vagy a századfordulós modernség szubjektum-szemlélete a Jókai-kutatásban.)

Kalavszky Zsófia tanulmányában („*Le mariage de Pouchkine*”) Jókai Mór *Szabadság a hó alatt* című regényét az abban megjelenő Puskin-kép, illetve a regénybe közvetve „beépülő” két Puskin-mű, a *Szabadságóda* és a *Cigányok* című poéma felől közelíti meg. Kalavszky alapos, részletekben gazdag érveléséből fontos momentumokat ismerhetünk meg a Jókai-regényben megjelenő és Petőfi-alteregőként is olvasható Puskin-figuráról, amely többek között a Bérczy Károly fordításában megjelent *Anyégin* egykorú magyarországi befogadását is jelentősen befolyásolta. Emellett a szerző Jókai regényének nyugat-európai forrásait érintő – a fent említett Puskin-művek hatástörténeti különlegességeivel kiegészülő – észrevételei is figyelemre érdemesek.

A cigánybáró alakulástörténetét, illetve a mű operett-változatának műfaji sajátosságait vizsgálja Forgács D. Péter dolgozata (*A cigánybáró operett igaz története*). A kisregény keletkezéstörténeti érdekességeit sorra véve a tanulmány elsősorban *A cigánybáró* című operett szerzőhármásának különös kapcsolatát (Jókai Mór, ifj. Johann Strauss, Ignaz Schnitzer), másodszorban pedig az operett zenei anyagának a magyar és a cigány folklórban mutatkozó eltéréseit mutatja be.

Jónás de genere Botsinka címmel Hermann Zoltán *A cigánybárót* vizsgálva arra az előzetes feltevésre építi elemzését, hogy – a fent említett regényből is kiindulva, de a teljes életműre is érvényes jelleggel – Jókai írásművészetét a leglényegibben a romantikus kasztrációs komplexus határozza meg, vagyis az alkotóerő bősége és

az ihlet elapadásától való félelem kettősége. *A cigánybáró* elemzésében a proppi modell hasznosításával a szerző arra a megállapításra jut, hogy a regény varázsmeseként való értelmezése valójában olyan ironikus interpretáció, amelyben történetképzés és naiv olvasat kettéválnak. Ezzel a dolgozat közvetve a Jókai-életmű ifjúsági regényként való olvasásának kritikáját is elvégzi.

Szajbély Mihály könnyed hangvételi esszéjében (*Álom Otthon Államról: A magyar Tempe völgyévé rajzolt Balaton*) táj és ember, élmény és költészet romantikus nézőpontja ér össze Jókai prózájának vizsgálatában. Jókai sikere a Vasárnapi Újságban vagy – különösen Balatonfüredről és vidékéről szóló – tájleírásainak karakterisztikus, „a nemzeti narratíva részét képező, múltjától átlelkesített” jellege egyaránt érdekes színfoltjai a tanulmánynak, ahogyan azok az irodalomtörténeti észrevételek is, amelyek Jókainak Gyulai Pálhoz, Arany Jánoshoz vagy Kemény Zsigmondhoz fűződő kapcsolatát tárják fel.

A jövő század regényével foglalkozik Török Lajos írása (*A jövő emlékezete*). A tanulmány, amely elsősorban kritikátörténeti szempontokat követ, azokat a folyton változásban levő viszonyrendszereket tárja fel, amelyek „az írói tudat, a regény világa és a befogadás közt létesülő temporális viszonyok” (107) mentén láttatják a regényvilágot, vagyis Török a jövőről való beszéd, így az utópikus regény műfaji sajátosságaiból is kiindulva a „jövőiség” temporális alakzatát olvassa rá Jókai művére és annak befogadástörténetére. A tanulmány középpontjában álló idő-problematika nemcsak a mű értelmezéstörténetére, de a regény narratív megszerkesztettségére is vonatkoztatható, vallja a szerző,

amennyiben az elbeszélőnek a történethez való viszonya is folyamatos mozgásban van, kizárva ezzel a mintaolvasó-pozíció meghatározását is.

Milbacher Róbert (*Mikszáth Kálmán Jókai-olvasásáról*) Mikszáth Kálmán Jókai-képével foglalkozik. Írásának fő célja, hogy bemutassa, „a Mikszáth-életmű hogyan teremt meg a Jókai-befogadás hagyományát, befolyásolva ezzel Mikszáth műveinek olvasási praxisát” (125). A dolgozat izgalmasan vezeti végig az olvasót azokon a szövegeken, amelyek Mikszáth Jókaihoz fűződő sajátos viszonyának dokumentumaiként ismertek a szakirodalomban. Érdekes például az a megjegyzése a szerzőnek, amely a Jókai-kép alakulását meghatározó közkeletű elképzeléseket, miszerint Jókait „azért szeretjük, mert azt írja, amit szeretnénk olvasni, s mindezt azért teheti így, mert valamiféle titkos közösség van író és olvasó között” (129), éppen az íróval rivalizáló Mikszáthnak tulajdonítja. Milbacher vizsgálódásának konklúziója az, hogy Mikszáth nem csupán Jókai felől olvassa saját írásait, nem pusztán felülírja, hanem újraírja Jókait. Ezt a megállapítást *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regény elemző bemutatásával igazolja a szerző.

Szilágyi Márton tanulmánya a Jókai-oeuvre utolsó regényének vizsgálatát végzi el. Az *Ahol a pénz nem Isten* egykorú szegényes recepciója ellenére a tanulmány szerzője a nemzeti narratíva kérdéskörét is érintő megfigyelést tesz, így némiképp Hansági Ágnes dolgozatát is előlegezi – itt érdemes kiemelni a sziget birtokbavételnek honfoglalást idéző aktusát, a regény diszkurzív és cselekményszintjén képződő ellentmondásait, a történetek ironikus olvashatóságát. A dolgozat alapvetése: a mű

szövegközeli vizsgálatának segítségével bizonyítani, hogy milyen módon képes átrendezni, átértelmezni ez a próza a Jókai-életművet. Látszólag a regény a robinzonádok tradíciójának sorába illik, a sziget-utópia idillikussága helyett azonban „a meglóduló idő erodáló hatalmát” (144) mutatja. A nevelési utópiák sorába is beilleszthető opusz – Szilágyi Rousseau *Emiljét* és Czákó Zsigmond *Leona* című drámáját hozza példaként – nem mentes a bibliai allúzióktól sem: a tanulmány címe, *Az elhibázott Teremtés* utal az újrakezdés folytonosságára, az ember által tönkretett Teremtésre, így lesz a regénybeli sziget egy újrakezdett Teremtés lehetősége.

Hansági Ágnes dolgozata, *Irónia és identitás: A „patriotic speech act” és az irónia retorikája Jókainál* címmel, Jókai műveinek befogadástörténetét Homi K. Bhabha posztkoloniális vizsgálódásainak hasznosításával gondolja újra. A tanulmány legfőbb tézise, Bhabha a *The Location of Culture*-ben megjelent esszéje alapján, a sztereotípiát mint a nyelvi performativitás eseményét emeli ki: az Én saját magáról való tudása mindig a Másikról való tapasztalat függvénye, amely Másik mint idegenség realizálódik. A tanulmány szerzője Bhabha mellett két jelentős tudós munkájára építi érveit: az „én” objektivációjának mint a nyelvi viselkedésben megvalósuló aktusnak a kérdésével Helmuth Plessner és George H. Mead is foglalkozott. Az én-objektiváció, az én távolságfelvételének a módja, a Másik nélkülözhetetlen jelenléte okán, egy közösségben valósulhat csak meg, amely viszont visszatéríti az olvasót a patriotizmushoz, a nemzeti identitásban megvalósuló ön-azonosulás kérdéséhez. Hansági felhívja a figyelmet arra, hogy a „puszta”

mint magyarhon-sztereotípiát mind Márai Sándor ismert regényében, *A gyertyák csonkig égnek*ben, mind Jókai Mór *Kárpáthy Zoltán*jában megjelenik. Hogy az utóbbi szerzőnél ennek különös jelentősége van, azt a tanulmány az *Egy magyar nábob*ból és a *Szegény gazdagok*ból vett példákkal is igazolja. Benedict Anderson *Elképzelt közösségek* című munkájának egyik tézisére támaszkodva, amely szerint az imaginárius közösségek modellje tette lehetővé a nemzeti közösségek létrejöttét, illetve leírását, Hansági Ágnes meggyőzően érvel amellett, hogy Jókai regényei fontos szerepet játszottak a nemzet létrejöttének folyamatában. A sztereotípiát vizsgálataán keresztül az ironia alakzata, illetve az ebből fakadó humor a patrióta beszédaktus elemeiként értékelődnek. Ezek, bár Jókai népszerűségéhez járultak hozzá, a populáris és romantikátlan Jókai-életmű megítéléséért is felelősek. Értékes megfigyelése továbbá a dolgozatnak, hogy szerzője rámutat arra, hogy Jókai patriotizmusának Eötvös József regényében, *A falu*

jegyzőjében már kitapinthatóak az előzményei.

A kötet szerzőinek a Jókai-életműhöz való viszonyát a kitűnő tanulmányok mellett jól reprezentálja a borítón található fotó, amely Berecz Gyula komáromi Jókai-szobrát ábrázolja. Az író, költő szobra az emlékezés helyeként egy folyton megújuló, megújulni tudó Jókait jelenít meg. Mégpedig az olvasó által megújulni tudó íróóriást, hiszen a képen is látható az a szoborról visszaverődő, napfény által részlegesen kirajzolódó árnyékkép, amely a fénykép középpontján az olvasó tekintetével találkozik. A borítón található szoboralak így biztos elrugaszkodást és perspektívát teremthet termékeny diskurzusok létrehozásához, új értelmezői világokra nyithat kilátást. Hiszen, Weöres Sándor Petőfiről tett megállapítását parafrázálva, Jókai szobra nem takarhatja el előlünk az író, akinek aktualitása elsősorban prózájának folytonos újraolvasása révén tartható fenn.

Maszárovics Ágnes